

דבר המערכת

סיפור

יום אחד -

איש אינו זוכר כיצד -

הניחו אבן על אבן ובנו בית.

ליד דלת הבית שתלו שיחי תות וער.

חצר הבית נמלאה ילדים קטנים,

הגן הנביט רימונים בשפע,

והציפורים תרו את המסלול שמן ההר אל הבית

במעוף הערב שלהן.

אבן על אבן בנו בית.

(חִפְּאִיָּה, מְרוּזָה חִלְפִּי)

גיליון ג'מאעה החדש המונח לפניכם עוסק ברובו במרחב, בערים ובאדם היוצר את הנוף הבנוי. במקרים רבים מאגשים היסטוריונים את הערים בתיאוריהם ונותנים להן כוח וחיוניות משלהן, כמו הבית הנבנה כאילו מאליו וסופח אליו חיים בשירו של מרזוק חלבי (שמבצעת אמל מורכוס). כך קל להתעלם מהאנשים החיים בעיר, משתמשים בה ומשנים אותה בהתאם לצורכיהם. הכותבים בגיליון זה משתמשים במרחב, בעיצובו ובשימוש בו כדי להציג את הקשר בינו ובין בני האדם החיים בתוכו.

הקשר שבין מרחב לפוליטיקה מעמדית נדון במחקר, בעיקר בדיסציפלינות של מדע המדינה וגאוגרפיה, שהתעניינו בסוגיות כגון גבולות קיימים אך בלתי נראים בין אוכלוסיות נבדלות, גטאות ומגבלות על ניידות של קבוצות מסוימות. כאן אנו מבקשים להפנות זרקור ולהציע כיוון מחקר שלא הרבו לעסוק בו, במיוחד בלימודי המזרח התיכון, והוא המרחב הפוליטי של האדם והמשמעויות הפוליטיות של תכנון המרחב הפתוח. מה הם האינטרסים המשפיעים על המתכננים של המרחב הבנוי - שליטים, אדריכלים ותושבים? כיצד משפיע המרחב על ההתרחשויות האנושיות המתנהלות בתוכו? ומהם היחסים ההדדיים בין האדם למרחב שבו הוא חי? בחינת המרחב והאדם בתוכו עשויה להאיר מערכות של יחסי כוח הפועלות על היחיד ועל קבוצות בחברה.

מאמרה של טלי חתוקה, 'ארכיטקטורה להתקהלות אורחית: כיכר רבין, תל אביב' מתמקד בתולדות התכנון של כיכר מלכי ישראל בתל אביב, לימים כיכר רבין, ובשימושים שנעשו בכיכר לצורך עצרות והפגנות. חתוקה בוחנת את השינויים שעברו התוכניות המשורטטות על הנייר כדי להתאים את הכיכר לשימושם של תושבי העיר, ובמקביל

היא מנתחת את הדרכים שבהן האדריכלות משפיעה על ארגון הטקסים בכיכר, ולמעשה על התנהגותם של האנשים המשתתפים באירועים המתקיימים בה. היא מצביעה על קשר ישיר בין המרחב ותכנונו ותהליכים פוליטיים בישראל.

מאמרו של רונן זיידל, 'הרודן ועירו: היבטים בתכנון ופיתוח תכרית בתקופת שלטון סדאם חוסיין', מסביר את האינטרסים השונים שתרמו או שהפריעו לפיתוחה של העיר תכרית בשנות שלטונה של מפלגת הבעת'. זיידל מתמקד בפיתוח העיר כגמול שהנשיא העיראקי נתן לתושביה בתמורה לתמיכתם, סוקר מבנים מונומנטליים שנבנו כדי להאדיר את שמו של הרודן המגלומן, אך מציע גם גורמים מורכבים יותר שהשפיעו על פיתוח העיר: שאיפתו של סדאם לחזור כמנצח לעיר שנחשב בה בילדותו לנחות וחרגי, מאבקם של תושבי תכרית לשמר אלמנטים מסורתיים שאפיינו את החיים בעיר, השפעת המלחמה עם איראן על הפוליטיקה והחברה העיראקית והשפעת תהליכי מודרניזציה שעברו על המדינה כולה במחצית השנייה של המאה העשרים.

מאמרו המתורגם של היו קנדי – 'מפוליס למדינה: השתנות פני העיר בסוריה בשלהי העת העתיקה ובתקופה המוסלמית המוקדמת' – הוא מאמר יסוד בלימודי ראשית התקופה המוסלמית באזור סוריה רבתי. קנדי בוחן שינויים בערים באזור בסמוך לכיבוש המוסלמי ומפריך את הטענות כי יש קשר בין האסלאם לבין דפוס עירוני מסוים, הידוע בשם 'העיר המוסלמית'. קנדי טוען כי השינויים שעברו על ערי הפוליס ההלניסטיות אינם יכולים להיות מוסברים על ידי האסלאם בלבד, והתחילו הרבה לפני ראשית התקופה המוסלמית. יש לתור אחר הסברים לשינויים אלו בערים בהתפתחויות בצורות המסחר, בדת, בשלטון המרכזי ובתחומי חיים נוספים.

ב'נקודה למחשבה' שכתב קובי פלד, 'רשמי שדה: רישומים חופשיים מעבודת איסוף היסטורית ועבודת שדה אנתרופולוגית בואדי עארה וסביבותיו בפתח המאה העשרים ואחת', נפגשים המרחב ויחסי הכוחות הבלתי פורמליים (כלומר הלא ממוסדים) בישראל. פלד מתאר את חוויותיו במעבר מהמרחב היהודי, ההגמוני בישראל, למרחב הפריפריאלי, הכפרי והביתי של הערבים אורחי ישראל. פלד מציג מעברים משמעותיים נוספים המלווים את המעבר הגאוגרפי: שינויים ביחסי הכוחות, ביחסים המגדריים, בשפה ובזהות. כניסתו של פלד לבתי מארחיו הערבים כמוה ככניסתו של זר למרחב האינטימי ביותר של האדם. במצב זה הוא ניצב פעמים רבות תחת עיניהם הבוחנות של מארחיו, התוהים על זהותו האמיתית: האמנם חוקר באקדמיה, או שמא שליח כוחות הביטחון הבא לרגל אחריהם. במצב הזה עשויה גם שפת הדיבור להפוך ביטוי לכוח: בחירת מארחיו לדבר בשפה העברית ולא בערבית, מדירה את הזר מן האינטימיות של הבית אך היא נועדה גם להציבם בקו אחד עמו כדוברי שפת השלטון. בעצם הבחירה לדבר עברית הם דוחים את עמדת הגשלת המנושל משפתו.

מאמרו של רוני צירינסקי, 'איך נהיו העוסמאנים עוסמאנים? לשאלת מקורות

ההכנה של שם מותג אימפריאלי, הוא הזוכה בתחרות 'המאמר הנבחר' של ג'מאעה לשנת 2004. הסוגיה שהוא מתמקד בה היא הניסיון להסביר את הצלחת המדינה העוסמאנית, שהפכה מנסיכות קטנה לאימפריה. המחבר עומד על הקושי להציע הסבר בהיעדר מקורות מספקים מן התקופה, ומציע להרחיב את החיפוש אחר מקורות והסברים לתקופות מוקדמות יותר. הוא משתמש בבחינת המשמעויות של השם 'עוסמאן' כדוגמה לתועלת שאפשר להפיק ממבט היסטורי רחב יותר: לטענתו הבחירה בשם עוסמאן, וקישורים נוספים לח'ליפה השלישי באסלאם, נועדו לחדד את זהותה הסונית של האימפריה מול איומים שיעיים ולהתריס נגדם. הפוליטיקה של השם, אם כן, מהווה חלק מהמרחב הפוליטי.

כאן ההזדמנות להודות לדיקן הפקולטה למדעי הרוח והחברה, פרופ' אבישי הניק, על חלקו בהענקת הפרס לכותב המאמר הזוכה.

בגיליון זה אנו נפרדים מד"ר רלי שכטר, שהיה העורך המדעי של ג'מאעה בשבעת הגיליונות האחרונים, עמד מאחורי יזמות שחידשו את פניו של כתב העת ועמל כדי לשמור על איכותו הבלתי מתפשרת. אנו מאחלים לו הצלחה בתפקידיו החדשים. נאחל הצלחה גם לחברנו נדב כהן, הפורש מן המערכת.

נעמה בן זאב ואראלה פורטוגלי